

Η ΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗ

Συγγραφέας: ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΥ

«Το σπίτι μας καίγεται κι εμείς κοιτάμε αλλού. Η φύση, ακρωτηριασμένη από την υπερεκμετάλλευση, δεν μπορεί πλέον να ανακάμψει και αρνούμαστε να το παραδεχτούμε. Η ανθρωπότητα υποφέρει. Πάσχει από κακή ανάπτυξη, τόσο στον Βορρά όσο και στον Νότο, και είμαστε αδιάφοροι. Η γη και η ανθρωπότητα βρίσκονται σε κίνδυνο και είμαστε όλοι συνυπεύθυνοι». [\[1\]](#)

Η ομιλία του Ζακ Σιράκ στην παγκόσμια διάσκεψη κορυφής για την αειφόρο ανάπτυξη στο Γιοχάνεσμπουργκ τον Σεπτέμβριο του 2002, συνεχίζει να είναι σήμερα, 17 χρόνια μετά, εφιαλτικά επίκαιρη.

Ο Γενικός Γραμματέας των Ηνωμένων Εθνών στην πρόσφατη διάσκεψη στην Νέα Υόρκη αναφέρθηκε στην οργή της φύσης που επιστρέφει τα χτυπήματα που δέχεται και κάλεσε όλους σε δράσεις ώστε να περιοριστεί η αύξηση της θερμοκρασίας κατά 1,5 βαθμό Κελσίου έως το τέλος του 21^{ου} αιώνα.

Είναι πλέον κοινός τόπος ότι η κλιματική αλλαγή ή, ορθότερα, η κλιματική κρίση επηρεάζει, περισσότερο ή λιγότερο, κάθε χώρα σε κάθε ήπειρο. Διαταράσσει τις εθνικές οικονομίες και έχει σημαντικές επιπτώσεις στους ανθρώπους, στις κοινότητες και στις χώρες του σήμερα αλλά και του αύριο.

Στη Σύμβαση-Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για τις Κλιματικές Μεταβολές (UNFCCC) με ορίζοντα το 2030, ως κλιματική αλλαγή ορίζεται η μεταβολή στο κλίμα που οφείλεται άμεσα ή έμμεσα σε ανθρώπινες δραστηριότητες. Ο ανθρωπογενής χαρακτήρα της κλιματικής αλλαγής την διακρίνει από την κλιματική μεταβλητότητα, η οποία έχει φυσικά αίτια. Η πλειονότητα των πρόσφατων μελετών που έχουν διενεργηθεί στηριζόμενες σε αξιόπιστα υπολογιστικά μοντέλα έχουν δείξει ότι οι αλλαγές που έχουν συντελεστεί στους φυσικούς κλιματικούς παράγοντες (όπως είναι οι διακυμάνσεις στην ένταση του ήλιου και οι ηφαιστειακές εκρήξεις) δεν μπορούν, από μόνες τους, να εξηγήσουν την αύξηση στη θερμοκρασία του πλανήτη τα τελευταία 50 χρόνια. Αντιθέτως, όταν στα μοντέλα αυτά περιλαμβάνονται οι ανθρωπογενείς κλιματικοί παράγοντες (όπως είναι τα «αέρια του θερμοκηπίου»), τότε αποτυπώνεται πλήρως η αύξηση της θερμοκρασίας στην ατμόσφαιρα και τους ωκεανούς.

Είναι γνωστό ότι εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής η στάθμη της θάλασσας αυξάνεται, οι παγετώνες λιώνουν και η τυπολογία της ατμόσφαιρας αλλάζει. Παρατηρούνται ακραία καιρικά φαινόμενα -εντονότερα και πιο συχνά-, μείωση του ατμοσφαιρικού όζοντος, αλλαγές στο οικοσύστημα λόγω της απώλειας της

βιοποικιλότητας, αλλαγές στα υδρολογικά συστήματα και τις προμήθειες του πόσιμου νερού, υποβάθμιση του εδάφους και αστικοποίηση. Κατά τη διάρκεια των τελευταίων 50 ετών, οι ανθρώπινες δραστηριότητες -κυρίως αυτές που εξαρτώνται από την καύση ορυκτών καυσίμων- έχουν προκαλέσει αύξηση των ποσοτήτων διοξειδίου του άνθρακα και των άλλων «αερίων του θερμοκηπίου». Ειδικότερα, οι παγκόσμιες εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα έχουν αυξηθεί περίπου 50% από το 1990. Οι εκπομπές αυτές μάλιστα, παρά τα μέτρα που είχαν ληφθεί για τον περιορισμό τους, παρουσίασαν μεγαλύτερη αύξηση κατά το διάστημα 2000 - 2010 από ότι στις τρεις προηγούμενες δεκαετίες. Παράλληλα, η ξηρασία, οι πυρκαγιές στη λεκάνη του Αμαζονίου και οι τυφώνες που προκαλούνται από την κλιματική αλλαγή απελευθερώνουν στην ατμόσφαιρα κι άλλες μεγάλες ποσότητες «αερίων του θερμοκηπίου». Τα αέρια αυτά απορροφούν την υπέρυθη ακτινοβολία που εκπέμπεται από τη Γη εμποδίζοντας την ελεύθερη διαφυγή της στο διάστημα με αποτέλεσμα να παγιδεύεται επιπρόσθετη θερμότητα στα χαμηλότερα ατμοσφαιρικά στρώματα. Συγκεκριμένα, τα τελευταία 100 έτη η θερμοκρασία της γης έχει αυξηθεί κατά 0.75 βαθμούς Κελσίου περίπου, ενώ τα τελευταία 25 έτη, ο ρυθμός θέρμανσης του πλανήτη έχει αυξηθεί άνω των 0.18 βαθμών Κελσίου ανά δεκαετία. Τα έντεκα από τα δώδεκα θερμότερα έτη από το 1850 μέχρι σήμερα, ήταν στην περίοδο 1995-2006.

Η αύξηση της θερμοκρασίας παρατηρείται σε όλα τα μήκη και τα πλάτη της γης, με τις χερσαίες εκτάσεις να θερμαίνονται ταχύτερα από τους ωκεανούς. Από το 1901 μέχρι το 2010 η μέση στάθμη της θάλασσας έχει αυξηθεί κατά 19 εκατοστά, αύξηση η οποία κατά την τελευταία δεκαετία είναι μεγαλύτερη από ότι ήταν τα προηγούμενα 30 χρόνια. Παράλληλα, οι ωκεανοί επεκτείνονται εξαιτίας της θέρμανσης και της τήξης των πάγων. Η έκταση των πάγων στην Αρκτική θάλασσα συρρικνώνεται συνεχώς από το 1979 κατά 1,07 εκατομμύρια τετραγωνικά χιλιόμετρα ανά δεκαετία. Ταυτόχρονα, το διάστημα 1980 - 2011, οι πλημμύρες έπληξαν περισσότερα από 5,5 εκατομμύρια άτομα στον πλανήτη και προκάλεσαν άμεσες οικονομικές ζημιές άνω των 90 δισ. ευρώ.

Εξάλλου, από τα πορίσματα της Διακυβερνητικής Επιτροπής για την Κλιματική Αλλαγή γνωρίζουμε ότι: α) για κάθε ένα βαθμό που αυξάνεται η θερμοκρασία, η παραγωγή των δημητριακών μειώνεται κατά περίπου 5%. Συνολικά, η παραγωγή καλαμποκιού, σιταριού και άλλων βασικών καλλιεργειών έχει υποστεί μείωση 40 μεγατόνων σε παγκόσμιο επίπεδο από το 1981 έως το 2002 εξαιτίας του θερμότερου κλίματος, β) η μέση αύξηση της στάθμης τη θάλασσας προβλέπεται να αγγίξει τα 34-30 εκατοστά ως το 2065 και τα 40-63 εκατοστά ως το 2100 και γ) οι περιοχές που πλήττονται από την ξηρασία έχουν αυξηθεί κατά 50% από το 1970. Έχει δε υποστηριχθεί ότι οι περισσότερες επιπτώσεις από την κλιματική αλλαγή θα συνεχίσουν να υφίστανται για αρκετούς ακόμη αιώνες, έστω κι αν οι εκπομπές αερίων σταματήσουν πλήρως.

Οι εκπομπές «αερίων του θερμοκηπίου», οι οποίες οφείλονται στην ανθρώπινη δραστηριότητα και συνεχίζουν να αυξάνονται, είναι αυτές που οδηγούν στην κλιματική αλλαγή. Σύμφωνα με πρόσφατες διαπιστώσεις 20 εταιρίες ορυκτών καυσίμων (εκμετάλλευση πετρελαίου φυσικού αερίου και αποθεμάτων γαιάνθρακα) συνδέονται με το 1/3 των συνολικών εκπομπών «αερίων του θερμοκηπίου». Τη δεδομένη χρονική στιγμή καταγράφονται τα πιο υψηλά ποσοστά «αερίων του θερμοκηπίου» στην ιστορία, με αποτέλεσμα να προβλέπεται αύξηση της μέσης παγκόσμιας θερμοκρασίας της επιφάνειας του πλανήτη κατά τη διάρκεια του 21ου αιώνα ίσως και πάνω από τους 3 βαθμούς Κελσίου. Ορισμένες δε περιοχές του πλανήτη αναμένεται να θερμανθούν ακόμη περισσότερο. Οι χώρες της νότιας και κεντρικής Ευρώπης πλήττονται όλο και πιο συχνά από κύματα καύσωνα, δασικές πυρκαγιές και ξηρασίες. Η λειψυδρία στις περιοχές της Μεσογείου αυξάνεται συνεχώς με αποτέλεσμα να μεγαλώνουν οι κίνδυνοι ξηρασίας και ανεξέλεγκτων πυρκαγιών. Η Βόρεια Ευρώπη δέχεται μεγαλύτερες ποσότητες βροχοπτώσεων και οι πλημμύρες έχουν γίνει σύνηθες φαινόμενο τον χειμώνα. Οι αστικές περιοχές, όπου ζουν σήμερα 4 στους 5 Ευρωπαίους, εκτίθενται σε καύσωνες, πλημμύρες ή στην άνοδο της στάθμης της θάλασσας και συχνά δεν είναι κατάλληλα προετοιμασμένες για την προσαρμογή στις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής. Σύμφωνα με μελέτη της WWF, αν αυξηθεί η θερμοκρασία κατά 1,5 βαθμό Κελσίου στην περιοχή της Μεσογείου, οι δασικές εκτάσεις που θα καίγονται ετησίως θα αυξηθούν κατά 41%, και αν αυξηθεί κατά 2 βαθμούς Κελσίου, τα καμένα δάση θα αυξηθούν κατά 62%. Οι ακραίοι καύσωνες που κανονικά εμφανίζονται μια φορά στα είκοσι χρόνια, με αύξηση 1,5 βαθμού Κελσίου θα αυξηθούν κατά 173% και 2 βαθμών Κελσίου κατά 478%. Τέλος, οι ραγδαίες βροχοπτώσεις με αύξηση 1,5 βαθμού Κελσίου θα αυξηθούν κατά 10% και 2 βαθμών Κελσίου κατά 21%.

Όπως είναι φυσικό, οι αναπτυσσόμενες χώρες πλήττονται πολύ περισσότερο από την Ευρώπη και τις άλλες ανεπτυγμένες περιοχές του πλανήτη, δεδομένου ότι οι άνθρωποι που ζουν στις αναπτυσσόμενες χώρες συχνά εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από το φυσικό τους περιβάλλον και διαθέτουν λιγότερα οικονομικά και τεχνολογικά μέσα για να αντιμετωπίσουν την κλιματική αλλαγή.

Στης κλιματική αλλαγή οφείλεται, εν μέρει, και ότι κάθε χρόνο, περίπου 800.000 άνθρωποι πεθαίνουν από την ατμοσφαιρική ρύπανση, 1.800.000 από αιτίες που σχετίζονται με την έλλειψη πρόσβασης σε πόσιμο νερό και σύστημα αποχέτευσης, 3.500.000 από τον υποσιτισμό και περίπου 60.000 από φυσικές καταστροφές. Σε βάθος χρόνου, όμως, οι σημαντικότερες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στην ανθρώπινη υγεία μπορεί να μην προκαλούνται από οξέα συμβάντα, όπως φυσικές καταστροφές ή επιδημίες, αλλά από τη σταδιακή συσσώρευση πίεσης στα φυσικά, οικονομικά, πολιτικά και κοινωνικά συστήματα που στηρίζουν την υγεία, την παιδεία και την κοινωνική αλληλεγγύη και τα οποία ήδη κλυδωνίζονται σε μεγάλο μέρος του αναπτυσσόμενου κόσμου. Παράλληλα, ο περιορισμός της διαθεσιμότητας του πόσιμου

νερού, οι μεταβολές στον τρόπο παραγωγής τροφίμων και ο εκτοπισμός ανθρώπων λόγω της αύξησης της στάθμης της θάλασσας είναι πιθανό να αυξήσουν τις περιβαλλοντικές και κοινωνικές πιέσεις στις νέες τοποθεσίες, όπου θα αναζητήσουν καταφύγιο οι κάτοικοι των περιοχών που πλήττονται περισσότερο από την κλιματική αλλαγή (περιβαλλοντικοί μετανάστες), και να οδηγήσουν σε εμφύλιες ή μη συρράξεις. Η άνοδος της επιφάνειας της θάλασσας εγκυμονεί μεγάλους κινδύνους και για την οικονομική δραστηριότητα. Αντίστοιχα, οι υψηλές θερμοκρασίες υπονομεύουν την παραγωγικότητα των περισσότερων τομέων της οικονομίας, από τον αγροτικό τομέα μέχρι την μεταποίηση.

Σε μελέτη που διενήργησαν περισσότεροι από 11.000 ερευνητές από 153 χώρες επί των κλιματικών δεδομένων των τελευταίων 40 ετών προειδοποίησαν για τα «ανείπωτα δεινά» που θα προκληθούν από την [κλιματική αλλαγή](#), εάν η ανθρωπότητα δεν αλλάξει τις συνήθειές της. Σύμφωνα με τη μελέτη αυτή που δημοσιεύτηκε το Νοέμβριο του 2019 στο περιοδικό Bioscience^[2], τα μέτρα που έχουν ληφθεί μέχρι σήμερα δεν είναι αρκετά για να αποσοβηθεί η «κλιματική έκτακτη ανάγκη». Ενόψει των ανωτέρω, οι επιστήμονες προτείνουν έξι κατηγορίες δράσεων που θα πρέπει να αναλάβουν οι κυβερνήσεις, οι επιχειρήσεις και συνολικά η ανθρωπότητα προκειμένου να αναστραφεί η κατάσταση. Οι δράσεις αυτές αφορούν στην αντικατάσταση των ορυκτών καυσίμων, στη μείωση ρυπογόνων αερίων όπως το μεθάνιο, η αιθάλη και οι υδροθροάνθρακες, στην αποκατάσταση και προστασία των οικοσυστημάτων, στην κατανάλωση λιγότερων ζωικών τροφίμων και προϊόντων, στην πλήρη μετατροπή της οικονομίας ώστε να μην εξαρτάται από την υπερβολική εξόρυξη και την υπερεκμετάλλευση των οικοσυστημάτων και στη σταθεροποίηση της αύξησης του πληθυσμού.

Χάρη στην επιστημονική εξέλιξη στον τομέα της βιώσιμης ανάπτυξης, υπάρχουν διαθέσιμες «κλιμακωτές» λύσεις που επιτρέπουν στις χώρες να μεταπηδήσουν σταδιακά σε πιο καθαρές και προσαρμοστικές οικονομίες. Πολλές από τις λύσεις βρίσκονται στον Ωκεανό. Σε πρόσφατη έκθεση τονίζεται ο ρόλος των Ωκεανών και υποστηρίζεται ότι μπορούν να συνεισφέρουν μέχρι το 21% της λύσης για την κλιματική αλλαγή, με έμφαση στην αξιοποίηση της ανανεώσιμης ενέργειας που πηγάζει από αυτούς. Έτσι τα Κράτη στρέφονται προς τις ανανεώσιμες μορφές ενέργειας και θεσπίζουν μέτρα προς το σκοπό της μείωσης των εκπομπών «αερίων του θερμοκηπίου» και της ενίσχυσης των επιλογών των πολιτών προκειμένου να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα.

Η κλιματική αλλαγή είναι ένα παγκόσμιο φαινόμενο το οποίο δεν γνωρίζει σύνορα. Οι εκπομπές σε οποιοδήποτε σημείο του πλανήτη επηρεάζουν τους ανθρώπους οπουδήποτε. Συνεπώς, είναι αναγκαία η εκτίμηση και διαχείριση του προβλήματος σε παγκόσμιο επίπεδο με σκοπό την από κοινού δέσμευση των κρατών και την ανάπτυξη αποτελεσματικότερων κοινών πολιτικών για την αντιμετώπισή του.

Στο πλαίσιο αυτό αναπτύχθηκε η έννοια της κλιματικής δικαιοσύνης, η οποία αντιμετωπίζει την παγκόσμια αλλαγή του κλίματος ως πολιτικό και ηθικό ζήτημα και όχι απλώς ως αυστηρά περιβαλλοντικό [3]. Συνήθως, αντιμετωπίζεται σε ένα παγκόσμιο πλαίσιο χωρικής και χρονικής αλληλεξάρτησης και αναγνωρίζει ότι οι πλέον ευάλωτες και φτωχές κοινωνικές ομάδες συχνά υφίστανται το μεγαλύτερο μέρος των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής. Αυτό συμβαίνει, δε, παρά το γεγονός ότι οι ομάδες αυτές είναι οι λιγότερο υπεύθυνες για τις εκπομπές που οδήγησαν στην κλιματική κρίση. «Για να βρεθεί η λύση πρέπει να ακουστεί τόσο η κραυγή της γης όσο και των αδύναμων», υποστηρίχθηκε σε πρόσφατη διάσκεψη στη Ρώμη με αφορμή των κίνδυνου εξαφάνισης ιθαγενών φυλών στα σύνορα του Περού με τη Βραζιλία και τη Βολιβία. Τα επόμενα χρόνια οι μεταναστευτικές ροές που σχετίζονται με την κλιματική αλλαγή (περιβαλλοντικές καταστροφές) αναμένεται να αυξηθούν, ιδίως στις φτωχότερες χώρες. Ο όρος περιβαλλοντικός πρόσφυγας εξελίσσεται διαρκώς. Η κλιματική δικαιοσύνη αναγνωρίζει την ανάγκη να εξεταστεί κατά πόσον είναι δίκαιο να υφίστανται οι πολίτες και οι τοπικές κοινότητες τον συχνά δυσανάλογο αντίκτυπο της κλιματικής αλλαγής, τόσο στις αναπτυσσόμενες όσο και στις ανεπτυγμένες οικονομίες. Έτσι γίνεται δεκτό ότι όλοι οι πολίτες έχουν δικαίωμα σε ένα υγιεινό καθαρό περιβάλλον και δικαιούνται να αναμένουν από τις κυβερνήσεις να επωμιστούν την ευθύνη για τις εθνικές τους δεσμεύσεις και τις εθνικά καθορισμένες συνεισφορές στο πλαίσιο διεθνών συμφωνιών (όπως η συμφωνία του Παρισιού) έναντι των παραγόντων και των απειλών που σχετίζονται με την κλιματική αλλαγή, αναγνωρίζοντας όχι μόνο τις πιο προφανείς περιβαλλοντικές και οικονομικές πτυχές αλλά και τον κοινωνικό αντίκτυπο.

Υποστηρίζεται ότι, κατ' εφαρμογή της αρχής της κλιματικής δικαιοσύνης, τα συστήματα παραγωγής και κατανάλωσης θα πρέπει να αλλάξουν σε παγκόσμια κλίμακα και σε κάθε επιμέρους τομέα ώστε να προσαρμοστούν στην κλιματική αλλαγή και να την μετριάσουν, δεδομένου ότι οι συγκρούσεις για νερό και τροφή θα είναι ο πιο άμεσος αντίκτυπος της κλιματικής κρίσης στα επόμενα 10 χρόνια. Κατά την μετάβαση αυτή θα πρέπει οι πλέον ευάλωτοι επιχειρηματικοί τομείς και εργαζόμενοι να προσδιοριστούν και να υποστηριχθούν. Έτσι, για να επιτευχθεί η βιώσιμη κατανάλωση τροφίμων, θα πρέπει να προηγηθεί το στάδιο της προετοιμασίας του εδάφους και της διαχείρισης των φυσικών συστημάτων ώστε να διασφαλιστεί η παραγωγή τροφίμων. Οι καταναλωτές θα πρέπει να έχουν την επιλογή βιώσιμων και δεοντολογικά ορθών εναλλακτικών λύσεων που δεν οδηγούν σε περιορισμό της άνεσης, της ποιότητας ή της προσβασιμότητας. Οι λύσεις αυτές μπορούν να αναπτυχθούν μέσω των νέων οικονομικών μοντέλων όπως η ψηφιακή, η συνεργατική και η κυκλική οικονομία, καθώς και μέσω της διεθνούς συνεργασίας για την παγκόσμια και τομεακή μετάβαση στα εν λόγω μοντέλα. Οι μηχανισμοί στήριξης, συμπεριλαμβανομένων των δημοσίων πόρων, θα πρέπει να χρησιμοποιούνται κατά τρόπο ώστε να διασφαλίζεται η ύπαρξη υποδομών και υποστήριξης για τους καταναλωτές που επιθυμούν να επιλέξουν έναν τρόπο ζωής με χαμηλές εκπομπές

διοξειδίου του άνθρακα. Έτσι, θα μπορούσε, για παράδειγμα, να καλυφθεί κεντρικά ένα μέρος του υψηλότερου κόστους των βιώσιμων αγαθών και υπηρεσιών, υπό την προϋπόθεση βέβαια ότι δεν διακυβεύεται ο ανταγωνισμός. Χρειάζεται, επίσης, να διενεργηθεί χαρτογράφηση της μετατόπισης των θέσεων εργασίας που θα επέλθει σε μια οικονομία χαμηλών εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα και να εντοπιστούν οι ευκαιρίες που θα προκύψουν από αυτήν έτσι ώστε να καταστεί εφικτός ο σχεδιασμός και η εφαρμογή των πλέον αποτελεσματικών πολιτικών, να διασφαλιστεί η προστασία των εργαζομένων και να διατηρηθεί η ποιότητα ζωής στο πλαίσιο μιας δίκαιης μετάβασης.

Η κλιματική δικαιοσύνη δεν έχει βρει ακόμη την αποτύπωσή της σε νομικώς δεσμευτικά κείμενα και μάλιστα με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορεί να δικαιολογήσει την προσφυγή των ενδιαφερομένων σε κάποιο δικαστήριο προκειμένου να απαιτήσουν την επιδίωξη των στόχων και την εφαρμογή των δράσεων που προαναφέρθηκαν. Εντούτοις, διαπιστώνεται παγκοσμίως μια τάση, τόσο οι ιδιώτες όσο και οι ΜΚΟ να προσφεύγουν στα δικαστήρια και, στηριζόμενοι είτε σε γενικές αρχές του (περιβαλλοντικού) δικαίου είτε σε ήδη θεσπισθέντες κανόνες, να ζητούν στην ουσία την απονομή «κλιματικής δικαιοσύνης».

Απέναντι στην τάση αυτή, τα δικαστήρια φαίνονται να τηρούν μια μάλλον θετική στάση. Οι δικαστές, μετά την πλούσια νομολογία για την πρόσβαση σε περιβαλλοντική πληροφόρηση, στηριζόμενοι πλέον σε αρχές και κανόνες που έχουν ήδη διατυπωθεί νομοθετικά και νομολογιακά όπως η αρχή της προφύλαξης, η αρχή της πρόληψης, το δικαίωμα σε ένα καθαρό και υγιές περιβάλλον, η αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει», η αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, η ευθύνη ενόψει της «πρόκλησης κινδύνου» και η διαγενεακή ισότητα και αναγνωρίζοντας τη σοβαρότητα του προβλήματος και τις καταλυτικές του συνέπειες στην ζωή, την υγεία και την ευημερία των ανθρώπων, ξεπερνούν τους δικονομικούς ή και ουσιαστικούς περιορισμούς που υπάρχουν ιδίως λόγω της έλλειψης ειδικών νομοθετικών ρυθμίσεων και προσπαθούν με τις αποφάσεις τους να αντιμετωπίσουν τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής. Στη νομολογία που δημιουργήθηκε αναγνωρίζεται αλληλεπίδραση της κλιματικής κρίσης, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των δικαιωμάτων της φύσης.

Ήδη από το 1993 το ανώτατο δικαστήριο των Φιλιππίνων αναγνώρισε^[4], βάσει της αρχής της διαγενεακής ισότητας, έννομο συμφέρον σε παιδιά προκειμένου να ζητήσουν δικαστική προστασία ώστε να σταματήσει η μεγάλης κλίμακας παράνομη αποψίλωση των δασών των Φιλιππίνων.

Το ανώτατο δικαστήριο ενός από τα ομόσπονδα κράτη του Πακιστάν έκρινε^[5] ότι η κλιματική αλλαγή αποτελεί «σημαντική πρόκληση της εποχής μας», η οποία «οδήγησε σε μεγάλες πλημμύρες και ξηρασίες, εγείροντας σοβαρές ανησυχίες σχετικά με την

ασφάλεια του νερού και των τροφίμων» και «αποτελεί έναν υπαρκτό κίνδυνο για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων των πολιτών του Πακιστάν». Αποδεχόμενο δε το παράπονο του προσφεύγοντος αγρότη ότι η κυβέρνηση δεν εκπληρώνει το καθήκον της να προετοιμάσει μια εθνική πολιτική για την κλιματική αλλαγή, το δικαστήριο διέταξε τη σύγκληση των αρμοδίων υπουργείων για την προετοιμασία μιας τέτοιας πολιτικής.

Στην υπόθεση Urgenda κατά Ολλανδίας[6] το δικαστήριο της Χάγης αναγνώρισε ότι το Ίδρυμα Urgenda νομιμοποιούνταν ως εκπρόσωπος των 885 Ολλανδών πολιτών να στραφεί κατά της παράλειψης της ολλανδικής κυβέρνησης να συμμορφωθεί με τις ρυθμίσεις της διεθνούς συμφωνίας COP 21 σχετικά με τον περιορισμό των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα. Έφεση του Ολλανδικού Κράτους απερρίφθη[7] από το Εφετείο της Χάγης, το οποίο στηριζόμενο στο ενωσιακό δίκαιο και στην Συμφωνία του Παρισιού για το Κλίμα, επέβαλε τον Οκτώβριο του 2018 στο Ολλανδικό Κράτος μείωση των εκπομπών των «αερίων του θερμοκηπίου» κατά 25% ως το 2020 σε σχέση με τα επίπεδα του 1990, αντί για 20% που προβλεπόταν. Πρόκειται για εμβληματική απόφαση γιατί επιβάλλει συγκεκριμένες ενέργειες σε ένα Κράτος. Το Ολλανδικό Κράτος άσκησε αίτηση αναίρεσεως στο Ανώτατο Δικαστήριο που δικάσθηκε στις 24 Μαΐου και η απόφαση αναμένεται στις 20 Δεκεμβρίου.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανάδειξη της διάστασης της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στις διαφορές για την κλιματική αλλαγή.

Το ανώτατο δικαστήριο του Ουταρακάντ της Ινδίας, αναγνώρισε το δικαίωμα δικαστικής προστασίας στους ιερούς ποταμούς Γκάνγκα (Γάγγη) και Γιαμούνα ως «νομικά πρόσωπα/ζώντες ανθρώπους». Το δικαστήριο έκρινε ότι τα ποτάμια «έχουν πνευματική και σωματική υπόσταση. Στηρίζουν και βοηθούν τόσο τη ζωή όσο και τους φυσικούς πόρους και την υγεία και την ευημερία ολόκληρης της Κοινότητας. Τα ποτάμια Γκάνγκα και Γιαμούνα αναπνέουν, ζουν και συντηρούν τις κοινότητες από τα βουνά μέχρι τη θάλασσα». Η απόφαση του δικαστηρίου[8] στηρίχθηκε στα άρθρα 48Α και 51Α του Συντάγματος της Ινδίας, τα οποία προβλέπουν ότι το κράτος «καταβάλλει προσπάθειες για την προστασία και τη βελτίωση του περιβάλλοντος και για τη διαφύλαξη των δασών και της άγριας ζωής της χώρας» και ότι οι πολίτες της Ινδίας έχουν το καθήκον «να προστατεύουν και να βελτιώνουν το φυσικό περιβάλλον, συμπεριλαμβανομένων των δασών, των λιμνών, των ποταμών και της άγριας ζωής και να έχουν συμπόνια για τα έμβια όντα». Ο Υπουργός Εσωτερικών και ο Γενικός εισαγγελέας του Ουταρακάντ, ορίστηκαν ως κηδεμόνες των ποταμών Γκάνγκα και Γιαμούνα και των παραποτάμων τους προκειμένου να τους προστατέψουν, να τους διατηρήσουν και να διασφαλίσουν την υγεία και την ευεξία των ποταμών αυτών.

Αντίστοιχα, στην Κολομβία 25 παιδιά άσκησαν προσφυγή στο ανώτατο δικαστήριο της χώρας προβάλλοντας ότι, παρά τις διεθνείς δεσμεύσεις της Κολομβίας για τη

μείωση της καταστροφής των δασών, τα πιο πρόσφατα στατιστικά στοιχεία δείχνουν ότι η αποψίλωση των δασών του Αμαζονίου αυξήθηκε κατά 44% μεταξύ 2015 και 2016 με αποτέλεσμα να προσβάλλονται τα διαγενεακά δικαιώματά τους σε ένα υγιές περιβάλλον, στη ζωή, στην υγεία, στα τρόφιμα και στο νερό. Το Δικαστήριο έκανε δεκτή[9] την προσφυγή τους και διέταξε τους αρμόδιους υπουργούς να παρουσιάσουν εντός τεσσάρων μηνών ένα σχέδιο δράσης για τη μείωση της αποψίλωσης στην περιοχή του Αμαζονίου, η οποία αποτελεί την κύρια αιτία εκπομπών «αερίων του θερμοκηπίου» και οδηγεί στην αλλαγή του κλίματος στη χώρα. Περαιτέρω, το Δικαστήριο αναγνωρίζοντας τον Αμαζόνιο ως υποκείμενο δικαίου (όπως είχε ήδη συμβεί με το Συνταγματικό Δικαστήριο στην υπόθεση του ποταμού Άτρατο το 2016), διέταξε την Προεδρία και τους αρμόδιους Υπουργούς να θεσπίσουν ένα «Διαγενεακό Σύμφωνο για τη ζωή του Αμαζονίου της Κολομβίας», με τη συμμετοχή των προσφευγόντων, των Κοινοτήτων και ερευνητικών και επιστημονικών οργανώσεων, προκειμένου να σταματήσει ολοκληρωτικά η αποψίλωση και να περιοριστούν οι εκπομπές «αερίων του θερμοκηπίου». Πέρα από την αναγνώριση του ποταμού ως υποκείμενο δικαίου, το Δικαστήριο επέβαλε κοινή συλλογική δράση για την προστασία του στοιχείου που έκρινε προστατευτέο απ'όλους.

Η κλιματική αλλαγή απασχόλησε πρόσφατα τα δικαστήρια στις Ηνωμένες Πολιτείες με την υπόθεση Juliana v. United States στην οποία μια ομάδα παιδιών προσέφυγαν, ήδη το 2015, επικαλούμενα τη διαγενεακή ισότητα, προέβαλαν ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες τους προκαλούν συνεχή βλάβη παραλείποντας να δράσουν για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής. Το δικαστήριο του Ορεγκον, το 2016 αναγνώρισε[10] ότι οι ενάγοντες νεαροί είχαν έννομο συμφέρον να ασκήσουν την αγωγή κατά της ομοσπονδιακής κυβέρνησης, επικαλούμενο μάλιστα αλλοδαπή νομολογία και, ειδικότερα, την απόφαση Urgenda κατά Ολλανδίας του 2015, σχετικά με την κλιματική αλλαγή. Η υπόθεση εκκρεμεί στο Εφετείο της 9ης Περιφέρειας από το καλοκαίρι του 2019.

Με μια εξίσου πρωτοποριακή απόφαση[11], ένα δικαστήριο της Αυστραλίας τον Φεβρουάριο του 2019, απαγόρευσε τη λειτουργία ενός ανθρακωρυχείου κοντά στην πόλη Gloucester, στην Κοιλάδα Hunter της Νέας Νότιας Ουαλίας εξαιτίας των συνεπειών που θα είχε στην κλιματική αλλαγή. Η λειτουργία του ανθρακωρυχείου, που σχεδιάστηκε σε οπτική επαφή με την πόλη Gloucester αντίθετα με το πολεοδομικό της σχέδιο και είχε απορριφθεί από την Επιτροπή Σχεδιασμού, θα γινόταν, σύμφωνα με την απόφαση, «στο λάθος τόπο, τη λάθος στιγμή. Η κατασκευή και λειτουργία του ορυχείου, καθώς και η μεταφορά και καύση του άνθρακα από το ορυχείο, θα οδηγούσαν στην εκπομπή αερίων θερμοκηπίου, τα οποία συμβάλλουν στην αλλαγή του κλίματος».

Πέραν των αποφάσεων αυτών, υπάρχουν αντίστοιχες εκκρεμείς υποθέσεις σε όλον τον κόσμο. Στη Γαλλία, τέσσερις ΜΚΟ, έχοντας συγκεντρώσει πάνω από 2 εκατομμύρια

υπογραφές, για την «Υπόθεση του Αιώνα», προσέφυγαν [\[12\]](#) τον Μάρτιο του 2019 στο διοικητικό πρωτοδικείο του Παρισιού κατά του γαλλικού κράτους για την παράλειψή του να δράσει αποτελεσματικά κατά της υπερθέρμανσης του πλανήτη. Οι ΜΚΟ στράφηκαν κατά του Κράτους για να το αναγκάσουν να σεβαστεί τις κλιματικές δεσμεύσεις του και να προστατεύσει τη ζωή, τα εδάφη και τα δικαιώματα των προσφευγόντων και ζήτησαν από το δικαστήριο να διαπιστώσει τις παραλείψεις του κράτους στην αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, να «διατάξει τον πρωθυπουργό και τους αρμόδιους υπουργούς να προβούν στις κατάλληλες ενέργειες» για την αντιμετώπισή της και να αποζημιωθούν για την «ηθική καθώς και την περιβαλλοντική βλάβη» που έχουν υποστεί.

Αντίστοιχα, έντεκα οικογένειες από την Γαλλία, την Γερμανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία, την Σουηδία, την Κένυα και τα νησιά Φίτζι άσκησαν ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης αίτηση ακυρώσεως κατά της νομοθεσίας της ΕΕ καθώς επιτρέπει υψηλές εκπομπές «αερίων του θερμοκηπίου» ως το 2030 με αποτέλεσμα οι ευρωπαίοι πολίτες να μην προστατεύονται από την κλιματική αλλαγή. Η αίτηση ακυρώσεως απορρίφθηκε από το Γενικό Δικαστήριο ως ασκηθείσα άνευ εννόμου συμφέροντος [\[13\]](#) και οι αιτούντες άσκησαν έφεση ενώπιον του ΔΕΕ.

Τέλος, σύμφωνα με έρευνα του Grantham Research Institute [\[14\]](#), στις ΗΠΑ έχουν εκδικαστεί περισσότερες από 1000 υποθέσεις σχετικές με την κλιματική αλλαγή και πάνω από 300 υποθέσεις σε άλλες χώρες.

Στα ελληνικά Δικαστήρια δεν έχουν αχθεί πολλές υποθέσεις που να αφορούν άμεσα την κλιματική αλλαγή και τις συνέπειές της. Πάντως, η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας σε σειρά υποθέσεων έχει αντιμετωπίσει ζητήματα που συνδέονται με τη σχετική θεματική, όπως εξελίχθηκε: η προστασία των οικοσυστημάτων, ιδιαίτερα των δασικών και υδάτινων, η αυθαίρετη δόμηση, η περιβαλλοντική πληροφόρηση, η κατανομή των ρύπων, τα περιβαλλοντικά ζητήματα για διάφορες μορφές ενέργειας. Χαρακτηριστική η περίπτωση του Ασωπού ποταμού που απασχόλησε κατ' επανάληψη το Δικαστήριο. Με την τελευταία απόφαση [\[15\]](#) ακυρώθηκε η παράλειψη της Διοικήσεως να λάβει συγκεκριμένα μέτρα για την αποκατάσταση της οικολογικής ισορροπίας του Ασωπού που είχε διαταραχθεί από την ανεξέλεγκτη διάθεση αποβλήτων επί δεκαετίες. Ειδικότερα, κλήθηκε η Διοίκηση χωρίς καμία περαιτέρω καθυστέρηση α) να διακόψει τη λειτουργία όσων μονάδων δεν διαθέτουν σύστημα επεξεργασίας αποβλήτων ή λειτουργούν κατά παράβαση των σχετικών με την επεξεργασία αποβλήτων περιβαλλοντικών όρων, ώστε να αποφευχθεί η περαιτέρω ρύπανση του οικοσυστήματος, β) να επιλύσει το γενικότερο πρόβλημα επεξεργασίας αποβλήτων, είτε με την κατασκευή κεντρικής μονάδας, είτε με όποιο αντίστοιχο έργο επιλέξει, ενόψει και των σχετικών μελετών, και γ) να λάβει τα κατάλληλα μέτρα αποκατάστασης του διαταραχθέντος οικοσυστήματος, μεταξύ των οποίων και το προεδρικό διάταγμα του άρθρου 23 του ν. 1650/1986. Τα μέτρα αυτά προτεινόταν

από μελέτες που το ίδιο το κράτος είχε ζητήσει να εκπονηθούν από το ΕΜΠ και το ΤΕΕ και είχαν υποβληθεί από τους αιτούντες στη Διοίκηση με σχετική αίτησή τους.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναδημιουργία της λίμνης Κάρλας που είχε αποξηραθεί το 1960, στη λογική της εποχής εκείνης που αποδείχθηκε περιβαλλοντικά καταστροφική και ήδη παρατηρούνται ευνοϊκά αποτελέσματα για το μικροκλίμα της περιοχής και την αγροτική ζωή.

Επίσης με σειρά αποφάσεων [\[16\]](#) έχει κριθεί ότι η προστασία του κλίματος αποτελεί περιβαλλοντική και ενεργειακή προτεραιότητα υψίστης σημασίας για τη χώρα και στο πλαίσιο αυτό πρέπει να επιδιωχθεί η επιτάχυνση της υλοποίησης των έργων ηλεκτροπαραγωγής από ανανεώσιμες πηγές ενέργειας που αποτελούν πηγές ενέργειας φιλικές, κατ' αρχήν, προς το περιβάλλον και βασική συνιστώσα της αειφόρου ανάπτυξης, προκειμένου αφενός να μειωθούν οι εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα, αφετέρου δε να επιτευχθεί η ασφάλεια του ενεργειακού εφοδιασμού της χώρας.

Το εθνικό νομικό μας σύστημα, έτσι όπως αυτό συμπληρώνεται από το ενωσιακό δίκαιο και τις διεθνείς δεσμεύσεις της χώρας, είναι εξοπλισμένο με τις κατάλληλες δικονομικές και ουσιαστικές ρυθμίσεις ώστε μια υπόθεση που αφορά την κλιματική αλλαγή να δικαστεί και να κριθεί στην ουσία της.

Το διευρυμένο έννομο συμφέρον που αναγνωρίζεται από τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας τόσο στα φυσικά όσο και στα νομικά πρόσωπα αλλά ακόμη και στις ενώσεις προσώπων χωρίς νομική προσωπικότητα προκειμένου να ασκήσουν αίτηση ακυρώσεως κατά πράξεων ή παραλείψεων της Διοικήσεως σε ζητήματα που αφορούν στην προστασία του περιβάλλοντος, σε συνδυασμό α) με την κατοχύρωση του δικαιώματος πρόσβασης στη δικαιοσύνη σε περιβαλλοντικές υποθέσεις από την συνθήκη του Άαρχους, β) τη νομολογιακή διεύρυνση της έκτασης και της έντασης του ακυρωτικού δικαστικού ελέγχου σε περιβαλλοντικές υποθέσεις και γ) την επέκταση του δικαιώματος άσκησης αγωγής αποζημιώσεως για οποιαδήποτε υλική ή ηθική βλάβη έχει υποστεί ο ενάγων από την δράση ή παράλειψη κάποιου κρατικού οργάνου, θεωρώ ότι δίνουν την ουσιαστική δυνατότητα, προσφυγής στα ελληνικά δικαστήρια για ζητήματα που αφορούν την κλιματική αλλαγή και τις επιπτώσεις της στο περιβάλλον.

Παράλληλα, η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης, η αρχή της προφύλαξης, η αρχή της πρόληψης, η αρχή της επανόρθωσης των προσβολών του περιβάλλοντος κατά προτεραιότητα στην πηγή, η αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει», η αρχή της συμμετοχής και της πληροφόρησης των πολιτών για περιβαλλοντικά ζητήματα, η αρχή της φέρουσας ικανότητας, η αρχή της υποχρεωτικής αποκατάστασης των διαταραχθέντων οικοσυστημάτων, η αρχή της βιοποικιλότητας, η αρχή της

προστασίας της κοινής φυσικής κληρονομιάς, η αρχή της ήπιας ανάπτυξης των ευπαθών οικοσυστημάτων, η αρχή της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, η αρχή της αντιστάθμισης, η αρχή της αισθητικής αξίας της φύσης, η αρχή της οικολογικής συνείδησης, το θεμελιώδες δικαίωμα για υψηλό επίπεδο προστασίας του περιβάλλοντος και βελτίωση της ποιότητάς του, το περιβαλλοντικό κεκτημένο, ο σεβασμός της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, το δικαίωμα στην ελεύθερη ανάπτυξης της προσωπικότητας, το δικαίωμα στην υγεία κ.λπ. αποτελούν κανόνες, ενίοτε αυξημένης τυπικής ισχύος, που έχει στη διάθεσή του ο έλληνας δικαστής προκειμένου να κρίνει αν μία συγκεκριμένη δράση του Κράτους σε σχέση με την κλιματική αλλαγή ή η παράλειψή του να δράσει για την αντιμετώπιση αυτού του φαινομένου θίγει ή όχι το περιβάλλον, αν θα πρέπει να διατάξει τους αρμόδιους κρατικούς φορείς να προβούν σε συγκεκριμένες ενέργειες και αν αυτός ή αυτοί που έχουν υποστεί την σχετική υλική ή ηθική βλάβη θα πρέπει να αποζημιωθούν.

Ο αγώνας για την αντιμετώπιση της κλιματικής κρίσης μεταφέρθηκε με την πρωτοβουλία ΜΚΟ και κοινωνίας των πολιτών στις αίθουσες των δικαστηρίων, προκειμένου να πιεστούν οι κυβερνήσεις των κρατών να λάβουν τα αναγκαία μέτρα. Ο δικαστής έχει τα μέσα που του παρέχει η έννομη τάξη, εσωτερική και διεθνής δεν μπορεί όμως να διατυπώνει δικές του πρωτογενείς επιστημονικές κρίσεις και εκτιμήσεις, είναι αναγκαίο να στηρίζεται σε επιστημονικές μελέτες και διαπιστώσεις ειδικών, που προκύπτουν από τον φάκελο σε κάθε υπόθεση.

Συνέδρια όπως αυτό που καλούμαστε να παρακολουθήσουμε που θέτουν τον αναγκαίο προβληματισμό και ενισχύουν τη διεπιστημονική ενημέρωση συμβάλλουν ουσιαστικά στο έργο και του δικαστή στη δυσχερή σημερινή συγκυρία, όπου η παρουσία όλων είναι σημαντική για το μέλλον του πλανήτη των επόμενων γενεών.

[1] Το κείμενο αποδίδει την εισαγωγική ομιλία στο διεπιστημονικό συνέδριο που οργάνωσαν στα Χανιά στις 25-26 Οκτωβρίου 2019 η Ένωση Διοικητικών Δικαστών, το Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο (Τμήμα Γεωγραφίας), το Πολυτεχνείο Κρήτης και ο Δικηγορικός Σύλλογος Χανίων με θέμα «Περιβαλλοντικές προκλήσεις στον 21ο αιώνα».

[2]<https://academic.oup.com/bioscience/advance-article/doi/10.1093/biosci/biz088/5610806>.

[3] Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή NAT/712 Κλιματική δικαιοσύνη (γνωμοδότηση πρωτοβουλίας) 23.2.2017.

[4] Supreme Court of the Republic of the Philippines G.R. No. 101083, July 30, 1993

Minors Oposa v. Secretary of the Department of Environment and Natural Resources “DENR”, International Legal Materials Vol. 33, No. 1, σελ. 173-206.

[5] Lahore High Court W.P. No. 25501/2015, September 4, 2015 Ashgar Leghari v. Federation of Pakistan https://elaw.org/pk_Leghari

[6] *Rechtbank Den Haag, C/09/456689/HA ZA 13-1396, June 24, 2015 Stichting Urgenda v. Government of the Netherlands (Ministry of Infrastructure and the Environment)*, ECLI:NL:RBDHA:2015:7145,
<https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:RBDHA:2015:7145>

[7] Gerechtshof Den Haag, 200.178.245/01, October 9, 2018, Government of the Netherlands (Ministry of Infrastructure and the Environment) v. Stichting Urgenda, ECLI:NL:GHDHA:2018:2591,
<https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:GHDHA:2018:2610>.

[8] High Court of Uttarakhand W.P. (PIL)140/2015 March 30, 2017 Lalit Miglani v. State of Uttarakhand And Others, <https://indiankanoon.org/doc/92201770/>

[9] Supreme Court of Justice of Colombia, Number: 11001-22-03-000-2018-00319-01, April 5, 2018 José Daniel Rodríguez Peña & others v. Presidencia de la República de Colombia & others, <https://www.dejusticia.org/wp-content/uploads/2018/01/Fallo-Corte-Suprema-de-Justicia-Litigio-Cambio-Clim%C3%A1tico.pdf?x54537>

[10] <https://static1.squarespace.com/static/571d109b04426270152febe0/t/5824e85e6a49638292ddd1c9/1478813795912/Order+MTD.Aiken.pdf>

[11] Land and Environment Court (New South Wales) NSWLEC 7, February 8, 2019 Gloucester Resources Limited v. Minister for Planning

<https://www.caselaw.nsw.gov.au/decision/5c59012ce4b02a5a800be47f>

[12] <https://cdn.greenpeace.fr/site/uploads/2018/12/2018-12-17-Demande-pr%C3%A9alable.pdf>

[13] Order of the General Court, T-330/18, May 8, 2019, Carvalho and Others v Parliament and Council ECLI:EU:T:2019:324

[14] http://www.lse.ac.uk/GranthamInstitute/wp-content/uploads/2019/07/GRI_Global-trends-in-climate-change-litigation-2019-snapshot-2.pdf

[15] ΣτΕ 3943/2015.

[16] ΣτΕ 3367/2015 Ολομ., 1421/2013 επταμ. κ.α.